

Nyelvpolitika Litvániában

Smetonienė, Irena: Language Policy in Lithuania. = Res Balticae, 2003. 9. vol. 147–162. p.

A Pisában megjelenő nemzetközi baltisztikai folyóiratban Irena Smetonienė, a litván nyelvpolitika egyik „csinálója” – az Állami Litván Nyelvi Bizottság tagja – ismerteti a litván hivatalos nyelvpolitika céljait és feladatait.

A hivatalos litván felfogás szerint a litván állam etnikai és kulturális eredetiségének kulcsa a litván nyelv, ez biztosítja a nemzeti identitást és a nemzet fennmaradását. A litván az állam és a közélet nyelve. Az állami nyelvpolitika legfőbb jogalapja Litvániában *A Litván Köztársaság államnyelvről szóló törvény*, amely a litván alkotmány 14. paragrafusán alapul, amely kimondja, hogy a litván az államnyelv, továbbá az *Állami nyelvpolitikai irányelvek*, amelyeket 2003. június 3-án fogadott el a litván szjejm. Ez utóbbi dokumentum tartalmazza a litván nyelv fejlődésének elősegítésére irányuló stratégiát.

A fenti irányelvek szerint az állami nyelvpolitika főbb céljai közé tartozik, hogy biztosítsa az államnyelv funkcionalitását a közélet minden szférájában; felismerje az európai integrációval kapcsolatos új szükségleteket; elősegítse a nyelvi örökség kreatív felhasználását a nyelvhasználati szükségletei szempontjából. A jogi keretek megalkotása után a vonatkozó törvények értelmében az államnyelv kötelező a törvényhozásban, a közigazgatásban, a köznevelésben, a közszolgáltatásokban; a tömegtájékoztatási eszközökben, a könyvkiadásban és más publikációkban követelmény a helyes nyelvhasználat. Az államnyelv státusára és a nyilvánosan használt nyelv helyességére vonatkozó rendelkezések megsértését a törvény bünteti.

Litvániában több szervezet is foglalkozik a nyelvi egységesítéssel, irányítással és felügyelettel: az Állami Litván Nyelvi Bizottság, az Állami Nyelvfelügyelet és a megyei nyelvi szolgálatok. Ezek közül az Állami Litván Nyelvi Bizottságot ruházta föl egy 1993-ban elfogadott törvény azzal a joggal, hogy megoldja a litván nyelv kodifikálásával, a nyelvhasználati normák megállapításával és a litván államnyelvről szóló törvény előírásainak megvalósításával kapcsolatos feladatokat. A törvény értelmében a bizottság határozatai kötelező érvényűek az összes vállalatra, intézményre, hivatalra és médiumra nézve. A törvény értelmében a Bizottság 17 főből áll, ezek közül 15 magasan képzett nyelvész. A felmerülő kérdéseket közösen oldják meg; ezeket előzetesen 6 állandó és számos ideiglenes bizottságban vitatják meg. A bizottságok munkájába külső szakértőket is meghívhatnak. A Bizottság munkáját a titkárság szervezi, ennek tagjai készítik elő az üléseket, nyelvhelyességi tanácsadást végeznek, illetve fogadják a különféle intézményektől és magánszemélyektől érkező nyelvhelyességre vonatkozó kérdéseket. A Bizottság jelenleg 4 állami programot is koordinál, ezek közé tartozik az államnyelv fejlesztési programja (1996–2005), a litván nyelv az információs társadalomban elnevezésű program (2000–2006), az idegen szavak litván megfelelőikkel való helyettesítésére irányuló program, a nyelvjárások és a népi helynevek megőrzésének programja. Az Állami Nyelvfelügyelet ellenőrzési szerv, amely az államnyelvre vonatkozó törvény és a nyelvhelyességi követelmények megvalósulását vizsgálja a közéletben az intézményeknél és a médiában.

Az állam kiemelten támogatja a litván nyelvre vonatkozó kutatásokat, kedvező feltételeket teremtett a nyelvjárások, a személynevek, a földrajzi nevek és az írott nyelvművek megőrzésére. A kutatások a Litván Nyelvtudományi Intézetben és a felsőoktatási intézmények litván filológiai tanszékein összpontosulnak. Alapvető kutatási eredmények, értelmező és terminológiai szótárak, nyelvhelyességi szótárak jelentek meg, a litván nyelvre vonatkozó kutatások nemzetközi elismerést váltottak ki.

Az orosz nyelv és Észtország nyelvpolitikája 1991 után

*Polešuk, Vadim: Russkij äzyk i äzykovaä politika Ćstonii posle 1991 goda.
= Eesti Slavistika, 2003. I. vvp. 102–126. p.*

Az újonnan indult észtországi szlavisztikai folyóirat első száma* természetes módon foglalkozik az ország legnagyobb nemzeti kisebbségének, az oroszoknak a helyzetével a függetlenné vált – és azóta már a NATO-ba és az Európai Unióba is felvett – Észtországban. A szerző – egy emberjogi szervezet munkatársa – az orosz kisebbség szémszögéből tekinti át az észt nyelvpolitikát 1991-től napjainkig.

A szerző elismeri, hogy az észtnek számára anyanyelvük fontos szimbolikus jelentőséggel bír. Az észt nyelv különleges státusát az országban a kisebbségek is elismerik, ugyanakkor sérelmezik az észt nyelv védelmére bevezetett intézkedéseket. Észtország nemzetpolitikája a nyelvpolitikán alapul, s ez váltotta ki egyes nemzetközi jogvédő szervezetek kritikáját is.

Az észtországi társadalom etnikailag megosztott, de az ország két alapvető közössége közötti vízvonalat nem annyira az etnikai, mint inkább az anyanyelv szerinti megoszlás képezi. A 2000. évi népszámlálás szerint az észt az összlakosság 67 százalékának, míg az orosz 30 százalékának az anyanyelve volt. A lakosság egy harmada nyelvének – az orosznak – semmiféle hivatalos státusa sincs. Mivel az észt nyelvpolitika alapvető célja az észt nyelv pozícióinak megerősítése és alkalmazási körének bővítése, nem kétséges, hogy e politika eredménye az orosz nyelv pozícióinak gyöngülése lesz.

A mai Észtország területét a XIII. században német és dán keresztetek hódították meg, még mielőtt észt államiság kialakult volna. Később az észték által lakott területek Livónia részét alkották, amely lovagrendek és egyházi fejedelmek által uralt apró feudális államok konglomerációja volt. A livóniai háború (1558–1583) után az észték lakta területeken Lengyelország, Dánia és Svédország osztozott, majd az egész terület Svédországgé lett, amelytől azonban az 1700–1721 közötti északi háború után Oroszország szerezte meg. Az orosz forradalmak után Észtország 1918-ban kikiáltja függetlenségét, amit 1920-ban az orosz bolsevik kormány is elismer. 1940-ben a Molotov–Ribbentrop-paktum értelmében a Szovjetunió részévé válik, majd 1991-ben lett ismét független állam.

Észtországban hét évszázadon keresztül a német nemesség uralta a közéletet függetlenül attól, hogy éppen mely államhoz tartozott a terület. A közigazgatás és az oktatás nyelve alapvetően a XIX. század végéig a német maradt, ekkor váltotta fel az orosz. Az észt csak a függetlenség első elnyerése után lett hivatalos nyelv. 1940 után az orosz újból hivatalos nyelv lett. Használata gyorsan terjedt, mivel a gyors ütemben betelepülő idegen eredetű lakosság többnyire nem sajátította el az észt nyelvet. Mindez aggodalmat keltett az észték körében, akik nyelvüket mindig önazonosságuk egyik legfontosabb elemének tekintették.

1991 előtt ott, ahol az orosz nyelvű lakosság tömegesen élt, az észt lakosság gyakorlatilag kétnyelvű volt (vagyis az észték beszéltek oroszul, de az oroszok nem beszéltek észtül). Az 1989. évi nyelvtörvény (Észtország akkor még a Szovjetunióhoz tartozott) fogalmazott meg először olyan elvárásokat, amelyek az észt nyelv védelmét szolgálták.

Észtországban a függetlenség első kivívása idején az észték még a lakosság túlnyomó tömegét alkották (az 1922. évi népszámlálás szerint a lakosság 87,6 százalékát; az oroszok aránya ekkor 8,2 százalék, az összes többi nemzetiségé 4,2 százalék volt). A máso-

* Interneten is hozzáférhető: <http://www.slavist.ee/magazine/index2003.html>

dik világháború után a nagyarányú iparosítás és a sztálini retorziók miatt munkaerőhiány lépett fel, amit a szovjet hatóságok nem észlakosság betelepítésével oldottak meg. Ennek következtében már 1959-re az észtek aránya az összlakosságon belül 74,6 százalékra csökkent (az oroszok aránya ekkor 20,1 százalék, az egyéb nemzetiségűeké 5,3 százalékot tett ki). A következő 30 évben az idegen eredetű lakosság aránya gyors tempóban nőtt. Az utolsó szovjet népszámlálás 1989-ben már csak 61,5 százaléknyi észtet talált, míg az oroszok aránya már 30,3 százalék, az egyéb nemzetiségűek aránya pedig 8,2 százalék volt. A függetlenség 1991. évi helyreállítása után az oroszok és a más nemzetiségűek aránya csökkent, de a 2000. évi észt népszámlálás szerint az oroszok aránya még mindig 25,6, az egyéb nemzetiségűeké 6,5 százalékot tett ki. A nem észt lakosság Tallinnban (a város lakosságának 46,3 százaléka) és az ország északkeleti részében összpontosul, ahol a nem észtek a lakosság túlnyomó többségét alkotják (arányuk például Narvában 95,1, Sillamäe-ben 95,8, Kohtla-Järve-ben 82,2 százalék).

A második világháború utáni változások tehát nagy létszámú orosz közösség kialakulásához vezettek Észtországban, amely a hagyományos orosz kisebbség mellett magába foglalta az újonnan érkezettek is. Az orosz közösség bázisán kialakulóban van az úgynevezett orosz nyelvű közösség, amely magába foglalja az összes többi volt szovjetunióbeli népcsoport mindazon képviselőit, akiknek az orosz a családon kívüli érintkezésük nyelve. Ezek zömmel orosz kultúrájú emberek, akiket az észt lakosság a tulajdonképpeni orosz nemzetiségűekkel egyetemben egyszerűen csak oroszoknak nevez. A 2000. évi népszámlálás adatai szerint az észt nemzetiségű lakosság 80 százaléka rendelkezett észt állampolgársággal, míg a kisebbségek képviselőinek csak 40 százaléka. Ugyanakkor az észt törvények csak azt tekintik kisebbségnek, aki észt állampolgár. Őshonos nemzetiségeknek Észtországban az oroszok, a németek, a svédek és a zsidók számítanak, ami megfelel a történelmi tényeknek.

Az észt nyelvpolitika társadalmi körülményeiről szólva a szerző megemlíti, hogy azt az észt társadalomban a szovjet korszakbeli oroszosítás megbosszulása és az anyanyelv feltétele diktálja. Felveti azt is, hogy az észt nyelv ismerete jelentős részben rituális jellegű, afféle beavatási szertartás, nem pedig reális kommunikációs szükséglet. Ennek igazolására Peeter Olesk településfejlesztési miniszter egy 1994-es nyilatkozatára utal, amely szerint sok nem észtnak azért kell elhagynia Észtországot, mert nem lesznek képesek teljesíteni azt az állampolgári kötelességüket, hogy megtanuljanak észtül. Priit Järve szociológus egyenesen etnikai demokráciának nevezi Észtországot, amely szerinte azok szerint az elvek szerint működik, amelyeket Sammy Smootha fogalmazott meg Izrael esetében: az állam életének minden területét egy etnikum ellenőrzi. Ezt rögzíti az észt alkotmány preambuluma is, amely megállapítja: Észtország népe (vagyis az összes etnikum) azért fogadta el ezt az alkotmányt, hogy örökre biztosítsa az észt nemzet (vagyis csak az egyik etnikum) fennmaradását.

A 2000–2007. évre szóló észt integrációs kormányprogram az észt nyelv körül kívánja integrálni (homogenizálni) a gyakorlatilag kétnyelvű lakosságot. Lehetővé teszi ugyan a kisebbségi sajtóságok fennmaradását, de anyagi eszközöket csak az észt nyelv elsajátítására biztosít.

A nyelvi törvénykezés is az egységesítés felé mutat. Az 1992-ben elfogadott észt alkotmány szerint az egyetlen hivatalos nyelv az észt. 1995-ben a parlament új nyelvtörvényt fogadott el, amely szigorú követelményeket támaszt az észt nyelv használatával kapcsolatban a társadalmi élet különféle szféráiban. Ugyanakkor a törvényhozás biztosít bizonyos lehetőséget a kisebbségi nyelvek (gyakorlatilag csak az orosz) hivatalos használatára is. Az alkotmány és a nyelvtörvény értelmében a nemzeti kisebbséghez tartozó személy anyanyelvén kaphat választ az állami és önkormányzati szervektől azokon a telepü-

léseken, ahol az észtl nem többségi nyelv. Ugyanezekben a településeken az alkotmány lehetővé tenné, hogy az ügyintézés a helyi többség nyelvén folyjék, ám a nyelvtörvény szerint erre a kormány adhat engedélyt. Pozitív válasz azonban egyetlen ilyen irányú kérvényre sem érkezett, noha például a túlnyomóan orosz nyelvű Sillamäe önkormányzata ezt már kétszer is kérvényezte. Ami Észtország többi régióját illeti (beleértve a 43 százalékban orosz Tallinnt is), ott az orosz (vagy bármely más kisebbségi) nyelvet csak az illetékes tisztviselő beleegyezésével lehet használni. 2002-ben a nyelvtörvényt úgy módosították, hogy az észtl nem beszélő állampolgár tolmács segítségével is fordulhat a tisztviselőhöz, de a tolmácsot neki kell fizetnie.

A képviseleti testületekben nemrég még minden szinten kötelező volt az államnyelv ismerete. Előfordult, hogy a túlnyomóan orosz nyelvű Sillamäe képviselőjét csak azért fosztották meg mandátumától, mert nem beszélt észtl. A képviselők észtl nyelvismeretét az 1995. évi nyelvtörvény írta elő; 2001 végén Tallinn nyugati nyomásra megszüntette a képviselőkkel szembeni nyelvismereti előírásokat.

Az élet különböző területeit (oktatás, média, reklám, gazdaság) érintő szabályozás ismertetése után a szerző megállapítja, hogy az orosz nyelvű kisebbséget véleménye szerint hátrányosan sújtó intézkedések enyhítésében elsősorban az EBESZ, kisebb részben az Európa Tanács és az Európai Unió járt közben. Az európai szervezetek figyelmeztetéseire az észtl politikai elit többnyire sértődötten reagált. Az elfogulatlan elemzés nem vitatja, hogy az észtl törvények túlnyomó többsége ma már megfelel a vonatkozó nemzetközi normáknak. Mostanában a nyugati szervezetek Észtországot illető kritikája nem annyira a törvények betűjére hivatkozik, hanem inkább a kisebbségi jogvédelem mai szabályozásának a szellemére.

Az észtl nyelvi törvénykezés egyik legfőbb eredményének az tekinthető, hogy emelkedett az észtl nyelv ismerete a nem észtl anyanyelvű lakosság körében. Az 1989. évi népszámlálás során az észtországi oroszoknak csak 15 százaléka nyilatkozott úgy, hogy beszél észtl, a 2000. évi népszámlálásnál ez az arány már 40 százalék volt. Az észtl nyelvtudás fordított arányban állt a megkérdezettek életkorával: a 15–19 éves korosztálynak az 59 százaléka nyilatkozott úgy, hogy beszél észtl. Bármilyen szinten is beszélték az észtl nyelvet az így nyilatkozók, kétségtelen, hogy az új nyelvpolitika a kisebbséghez tartozók egy részénél ösztönözte az államnyelv tanulását. Egy 2000. évi országos reprezentatív felmérés során a megkérdezett oroszok 62 százaléka nyilatkozott úgy, hogy az észtl nyelv ismeretére elsősorban a jobb elhelyezkedési lehetőségek miatt van szükség.

Ennek ellenére a 2000. évi népszámlálás azt mutatta, hogy Észtország lakosságának 80 százaléka nem beszél észtl. Tallinnban ez az arány 26 százalék, az észkakeleti városokban eléri a 71 százalékot. Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi szabályozás nem veszi figyelembe a lakosság e részének érdekeit. Mindez távlatilag komoly konfliktusokkal fenyeget.

Zoltán András

A nyelv és az írás szerepe a XIX. századi horvát és szerb nemzeti újjászületésben

Sotirović, Vladislav B.: *Jezik i pismo kao faktori nacionalnog odredjenja Hrvata i Srba u XIX. veku.*
= *Slavistica Vilnensis (Kalbotyra 52[2]), 2002. 39–48. p.*

A XIX. századi szerb és horvát nacionalizmusnak három közös vonása volt: politikai, kulturális és szociális. A szerbek és a horvátok végső célja az volt, hogy a szerb, illetve a horvát nemzet léte külön nemzeti területen valósuljon meg, mégpedig olyan területen, amely etnikailag homogén s amelyen azt a nyelvet használják, amelyen a szerb, illetve a horvát ethnosz beszél. Mind a szerb, mind a horvát nyelvi nacionalizmus részben arra válaszul keletkezett, hogy a szerb, illetve a horvát területeken az uralkodó osztályok képviselői (törökök, magyarok, németek, olaszok) nem mutattak kellő hajlandóságot az általuk igazgatott szerbek, illetve horvátok nyelvének megtanulására.

Abból kiindulva, hogy minden modern európai nyelvnek a fonetikus írásmódot kell követnie, Vuk Stefanović Karadžić arra a meggyőződésre jutott, hogy a *što*-nyelvjárás *ije*-ző kiejtése – az *e*-ző kiejtést is tolerálva – a legalkalmasabb arra, hogy a szerbek irodalmi nyelvének az alapját képezze. Mivel azonban az illír mozgalom 1835 és 1848 között a horvátok irodalmi nyelvének szintén a *što*-nyelvjárás *ije*-ző kiejtését választotta azon az alapon, hogy a horvátok egy része is a *što*-nyelvjárást használja, ténylegesen közös nyelvjárási alapja lett a szerbek és a horvátok irodalmi nyelvének. Karadžić nyelvészeti elképzeléseit dicsérték egyes horvát tudósok is, mégpedig azok, akik szeme előtt egy közös, független délszláv állam elképzelése lebegett, amely majd a szerbek és a horvátok együttműködésén fog alapulni. A két legnagyobb délszláv nép politikai együttműködését – az ideológiai koncepción túl – a közös „horvát-szerb” irodalmi nyelv is hivatva volt szolgálni, amelynek az alapjait úgymond Vuk Stefanović Karadžić rakta le. Ezzel szemben a valóság az, hogy Karadžić nem a „horvát-szerb”, hanem a szerb irodalmi nyelv alapjait rakta le, és sosem gondolta, hogy a szerb és a horvát egységes nyelv lenne, hanem világosan kifejtette, hogy a szerb és a horvát két külön etnolingvisztikai entitás. A horvátokra nem a szerb Karadžić tukmálta rá, hanem a horvát illiristák, akik átvették a tőle megalkotott szerb irodalmi nyelvi modellt, és azt a háromnyelvű horvát nemzet irodalmi nyelvévé tették.

A XIX. század közepén horvát területen (Horvátország, Szlavónia, Dalmácia) a nyelvi helyzet sokkal bonyolultabb volt, mint Szerbiában. Karadžić korában a horvátoknál az egységes irodalmi nyelv megteremtésének legfőbb akadálya a nyelvjárási tagoltság volt. A horvátok három dialektust (Karadžić szerint: nyelvet) használtak: a *ča*-, a *kaj*- és a *što*-nyelvjárást. Zágrábban hagyományosan *kaj*-horvátul beszéltek. Ezen a nyelvjáráson beszélt Ljudevit Gaj, az illír mozgalom vezetője és az ő körébe tartozók többsége is. Ivan Mažuranićnak a *ča*-horvát volt az anyanyelvjárása. Gaj ennek ellenére nem választotta az irodalmi nyelv alapjául sem a *kaj*-, sem pedig a középkor óta gazdag irodalmi hagyománnyal rendelkező *ča*-horvátot. A horvátok irodalmi nyelvévé 1836-ban a *što*-dialektust választották, vagyis átvették Karadžić nyelvreformját. Az illiristák választása mögött három mozgatórugó rejtőzött: 1.) a horvátok igényt tartottak a dubrovnikai köztársaság irodalmi hagyományára, amelyet a XV. századtól kezdve *što*-dialektusban írtak; 2.) Gaj idejében a horvátok egy része *što*-dialektusban beszélt; 3.) az illiristák kulturális és politikai egységre törekedtek a szerbekkel. A Gaj által a *Novine hrvatske* és a *Danica* hasábjain 1835/36-tól kezdve népszerűsített „illír nyelv” nem volt egyéb, mint az *ije*-ző kiejtésű *što*-dialektus (vagyis a szerb Vuk Karadžić anyanyelvjárása). A „szerbség védelme-

zöi” a XIX. század második felében nem vették jó néven Gaj horvát nyelvi reformját, mert egy Nagy-Horvátországra való törekvést láttak benne, vagyis azt, hogy a horvátok asszimilálni akarják a *što*-nyelvjárást beszélő római katolikus szerbeket, hogy a közös nyelv és a közös vallás alapján horvátnak nyilvánítsák őket. Ezen az alapon összeütközésbe került a szerb és a horvát nyelvi nacionalizmus több területen: Dalmáciában és Dubrovnikban, Szlavóniában, a Szerémségben, Horvátország egy részén, de elsősorban Boszniában és Hercegovinában.

A tárgyalt kort a nyelvi nacionalizmus korának nevezhetjük a szerbek és a horvátok történetében. A szerb nacionalizmus a nemzeti nyelvre helyezte a fő hangsúlyt, arra a nyelvre, amelyben a szerb nemzet az összes többtől különbözik. Az etnikai-nemzeti összetartozás eszméje szülte azt a törekvést, hogy az „etnolingvisztikai” értelemben vett összes szerb egy államszervezetbe tömörüljön. A másik oldalon, a horvátoknál a „politikai nemzet” koncepciója a nyelvet alkalmas eszköznek tekintette a horvát államterület homogenizálására. A nyelv szerepének különböző felfogása két különböző típusú nacionalizmust eredményezett: a szerb alapjában etnikai jellegű volt, míg a horvát inkább állami. Ebből az is következett, hogy a kétféle nyelvi nacionalizmus másképpen kívánta meghúzni az államhatárokat. A szerb nyelvi nacionalizmus a „természetesség” elvét hangsúlyozta, míg a horvát nyelvi nacionalizmus egyre gyakrabban hivatkozott „az államiság és a történetiség” elvére.

Zoltán András